

CUVINTE DE ORIGINE GREACĂ ÎN DIALECTELE DACOROMÂN ȘI AROMÂN (PE BAZA ALRR. *SINTEZĂ* ȘI ALAR)

MANUELA NEVACI

1. Studiile privind raporturile lingvistice româno-grecești au o lungă tradiție în lingvistica românească. Ele privesc toate fazele de evoluție a limbii române, pornind de la latină. Contactele dintre latină și greacă, cele două limbi de cultură ale Antichității în Europa, au avut ca rezultat, printre altele, pătrunderea în latină a unor termeni vechi grecești, dintre care unii au o răspândire general romanică, alții fiind cunoscuți numai în aria romanității orientale. Din prima categorie, menționăm termeni din perioada creștină, precum lat. *presbyter* (< gr. *presbyteros*) și *baptizare* (< gr. *βαπτίζειν*). Din a doua categorie menționăm termeni precum lat. *cottizare* (< gr. *κοτταβίζω*), întâlnit și în italiană (ca termen învechit și dialectal; cf. și alb. *guxoj*) sau rom. *spân*, *sterp* (< gr. *σπανός, στέριφος*), cu corespondenți în dialectele italiene; cf. și alb. *spërk*, *shterp*. Unii termeni din a doua categorie se întâlnesc numai în română și în albaneză: rom. *frică*, alb. *frikë* (< gr. *φρίκη*).

Influența grecească asupra românei s-a exercitat și în perioadele ulterioare: bizantină, fanariotă ca și în perioada modernă. Urmele acestei influențe se văd atât la nivelul limbii literare, cât și la nivelul graiurilor. Mulți termeni au devenit populari, întâlnindu-se în diverse arii geografice de pe teritoriul de limbă română.

2. Prezentăm în expunerea noastră termeni grecești din graiurile dacoromâne pe baza *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză* – ALRR. *Sinteză*.

ALRR. *Sinteză* are o rețea de 1205 localități, dintre care 998 în România și 207 în R. Moldova și Ucraina. El reunește materialul dialectal din cele șapte atlase lingvistice din România (Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania, Moldova și Bucovina, Muntenia și Dobrogea, Oltenia), la care se adaugă *Atlasul lingvistic moldovenesc* (publicat în R. Moldova). Primele două volume din *ALRR. Sinteză* conțin termeni din capitolul *Corpul omenesc și bolile lui*, în total 324 de hărți (vol. I: 135 hărți; vol. II: 189 hărți), din care jumătate sunt hărți lexicale (163 din 324), restul fiind hărți fonetice, morfologice, semantice. Fiind unul din câmpurile semantice fundamentale, cu numeroși termeni din vocabularul de bază al românei, era de așteptat ca elementul latin să fie dominant. Cu toate acestea, în hărțile analizate de noi, nu lipsesc concordanțele cu limba greacă sub aspect lexical și semantic (evoluții comune).

Atlasul lingvistic al dialectului aromân (ALAR, I) este o lucrare de mare complexitate, fiind cea mai amplă cercetare de geografie lingvistică pentru dialectul aromân. Atlasul are o rețea de 61 de localități – 32 în Grecia, 12 în

Albania, 9 în Macedonia și 8 în Bulgaria –, cuprinzând „întregul areal aromânesc: de la Munții Balcani în nord până în Tesalia, Acarnania și Etolia în sud, de la mările Adriatică și Ionică în vest până la Marea Egee în est” (Saramandu 2015: V). Sunt cuprinse în atlas toate graiurile aromânești: pindean, fărșerot, grămostean, grabovean, gopeșean-moloviștean.

ALAR cuprinde 274 de *hărți lingvistice* (lexicale, morfologice fonetice), la care se adaugă 244 de liste cu *material lingvistic necartografiat și note*.

2.1. HARTA 1. ȚEASTĂ. Denumirile pentru ‘țeastă’ sunt reprezentate în ALRR. *Sinteză*, vol. I pe două hărți – harta 5: *Termeni moșteniți (din latină)* și harta 6: *Termeni de altă origine*. Harta *țeastă* pune în evidență o mare diversitate lexicală, aproximativ 80 de termeni, dintre care numai 26 au peste 5 atestări, mulți dintre ei fiind atestări izolat (31 de termeni au o singură atestare) (cf. Saramandu 2008).

Dintre termenii împrumutați din alte limbi întâlnim un cuvânt care, la origine, este grecesc: *scăfârlie*. El ocupă poziția a doua ca număr de atestări: 178 (plus 21 de atestări ca al doilea răspuns) după termenul de origine slavă, *tigvă* (< bg., sb. *tikŷa* ‘dovleac, bostan’) cu 228 de atestări. La originea cuvântului *scăfârlie* (cu varianta *scăfie* etc.) se află un termen împrumutat din greacă: *σκάφη* ‘albie, covată copaie’. Cuvântul se întâlnește preponderent în Transilvania (106 atestări), dar și în Banat (24 de atestări), Basarabia (27 de atestări), Bucovina (17 atestări). (vezi Repartiția geografică a variantelor lui *scăfârlie*, formată din *scafă* + sufixul *-ălie*). De aici termenul s-a transmis în Transilvania și, mai departe, în Bucovina și Basarabia (cf. Saramandu 2008: 53). Această constatare e susținută de datele istorice. *Scafă*, termenul de la care provine *scăfârlie*, (face parte din cuvintele pătrunse direct din greaca bizantină în Transilvania, în secolele X–XII, când Imperiul Bizantin s-a întins până la Dunăre: „În secolele X–XIII, Imperiul Bizantin s-a aflat în contact nemijlocit cu populația romanizată din ținuturile dunărene și timp de mai bine de două veacuri Dunărea a rămas hotarul dinspre miazănoapte al împărăției. Influența politică a Bizanțului s-a extins atunci și la nordul Dunării, în Transilvania și Ungaria” (Mihăescu 1966: 127)”. „Mărfurile se răspundeau îndeosebi din Constantinopol, spre gurile Dunării și Belgrad, sau din Salonic, către miazănoapte, până în Transilvania și Ungaria. În această epocă au pătruns în limba română, *pe cale directă*, 16 cuvinte de origine bizantină: *agonisi* (< gr. *αγωνίζειν*), *arvonă* (< gr. *αρραβώνα*), *folos* (< gr. *όφελος*), *mătase* (< gr. *μετάξιον*), *mânie* (< gr. *μανία*), *scafă* (< gr. *σκάφη*) [...]” (Mihăescu 1966: 186). (vezi harta ȚEASTĂ).

HARTA 2. ALRR. Sinteză II, harta 144, SPÂN. Termenul, care este și cel literar, are o răspândire aproape generală pe teritoriul de limbă română (peste 950 de atestări din totalul de 1205). Este sporadic concurat de termeni de altă origine. Larga lui răspândire (vezi harta: SPÂN: II, 144) confirmă vechimea termenului. *Spân* face parte din cele câteva cuvinte românești (în total 11), care se datorează „contactului direct cu lumea grecească și au pătruns numai în latina orientală: [...] *frică, plai, proaspăt, spân, stup*” (Mihăescu 1966: 185).

În dialectul aromân (cf. ALAR I, harta 28), termenul e atestat în graiurile care au venit în contact cu teritoriul de limbă grecească: formează arie compactă în Pind (graiul pindean) și în Macedonia grecească (graiul fărșerot). La fărșeroții din Albania, termenul care face arie compactă este *Ōos* (< tc. *keusse*), *spân* fiind atestat în localitatea Nicea (grai grabovean). La grămosteni are o singură atestare în localitatea Livezi, din nordul Greciei, fiind concurat de termenul *Ōos*^o, în graiul grămostean vorbit în R. Macedonia și în Bulgaria. Se observă, cum termenul grecesc pătruns în română prin filieră latină, se păstrează în dialectul aromân numai în aria de contact direct cu limba greacă.

HARTA 3. ALRR. *Sinteză* II, harta 176, PLĂMÂN. La fel ca *spân*, *plămân* are o răspândire aproape generală pe teritoriul de limbă română, fiind și termenul literar (peste 1150 de atestări din 1205). Este slab concurat de termeni de altă origine (maghiară: *má'er*– (pl.), turcă: *ğiĬér* etc.), în zone de contact cu alte limbi. Dicționarele etimologice ale limbii române dau, în general, ca origine a acestui cuvânt, gr. *πλεμόνι*. S-a propus, ca etimon, și lat. *pulmo*, *-one* (care la rândul său, provine, din gr. *πλεμμών*; cf. gr. actuală *πλεμόνι*), cu răspândire în limbile romanice occidentale (italiană, franceză, portugheză). Oricare din cele două soluții etimologice am adopta, avem de-a face, la origine, cu un termen vechi grecesc. În favoarea vechimii cuvântului pledează larga răspândire a termenului în limba română. În dialectul aromân, termenul are o largă răspândire (ALAR I, harta 151), fiind atestat în graiul fărșerot vorbit în Albania și Grecia, în graiul grămostean vorbit în Bulgaria, Grecia, R. Macedonia și formează o arie compactă în graiul pindean (Grecia). Fonetismele *plimóni*, *plimúni* pledează pentru împrumutul direct din greacă.

HARTA 4. ALRR. *Sinteză* II, harta 177. TUBERCULOZĂ. Dintre numeroși termeni care denumesc această boală în limba română cel mai răspândit este cuvântul de origine greacă *óftică* (< gr. *ὄφτικας*), pătruns în română la începutul secolului al XIX-lea, în perioada de formare a terminologiei științifice românești. Ocupă primul loc ca număr de atestări, peste 500 dintre care aproape 400 au forma *óftică*, cu accentul schimbat sub influența cuvintelor cu sufixul *-ică*. Această modificare a accentului e o dovadă că termenul e bine integrat în limba română, fiind încadrat, prin falsă analiză, în categoria derivatelor diminutive. E o modificare de natură ipocoristică, implicând intenția vorbitorilor de a diminua gravitatea bolii. Cuvântul se întâlnește astăzi, în arii compacte, în extremitatea vestică (Banat, Crișana) și în cea estică (Basarabia), arii „periferice” conservatoare. În restul teritoriului e concurat de numeroși alți termeni, dintre care cel mai răspândit este neologismul recent *tuberculoză*. (< fr. *tuberculose*). În dialectul aromân (ALAR I, harta 152), termenul este general răspândit, iar forma cuvântului, *óftică*, pledează pentru împrumutul direct din greacă. Repartiția teritorială a acestui termen în toate graiurile dialectului aromân arată vechimea lui. Este slab concurat de *plăvít*^o (< gr. *πλεπρίτις*) în graiul fărșerot vorbit în Albania și de neologismul *tuberculóză* în graiul fărșerot (< mac. *tuberkuloza*, alb. *tuberkuloz*) și în cel grămostean din R. Macedonia.

HARTA 5. ALRR. *Sinteză II*, harta 199. STOMAC . La originea termenului se află gr. *στομάχι* (cu influența termenului francez *estomac*). Varianta *stomah* se păstrează în arii periferice: izolat, în câteva localități din Moldova, fiind ceva mai răspândită în Basarabia. În dialectul aromân, termenul *stumáŃi* (cu variantele fonetice *stămáŃe*, *stumáh* °) formează arii compacte în graiul pindean (Grecia) și în graiul fărșerot vorbit pe teritoriul Greciei și Albaniei. În graiul grămostean cuvântul e concurat pe teritoriul Bulgariei de termenii moșteniți din latină *pântic* ° (< lat. *pantex*), *buríc* ° (< lat. *umbulicus), *mărá* (< lat. *mola*). Răspândirea aproape generală a termenului împrumutat direct din greacă arată vechimea acestuia în dialect.

HARTA 6. ALRR. *Sinteză II*, harta 307. TIFOS. Aspecte interesante evidențiază cuvântul *tifos*, pentru care dicționarele românești propun o etimologie multiplă. În ALRR. *Sinteză* forma cea mai răspândită este *tifos* (peste 900 de atestări), cu variantele *tifus*, *tifós*, *tifús* și *tif*. Înainte de a analiza aceste forme, menționăm doi termeni moșteniți din latină, care denumesc, în graiuri, această boală: *lângvare* (< lat. *languor*, -orem) și *măță* (< lat. *ignitia). În timp ce *lângvare* e destul de răspândit (220 de atestări), întâlnindu-se în toate provinciile (cu excepția Moldovei și a Basarabiei), *măță* e atestat într-o mică arie izolată, formată din 8 localități din sudul Banatului. *Lângvare* și *măță* se întâlnesc în arii conservatoare ale limbii române, reprezentate, în general, de vestul și nordul României.

Tifos, în această variantă fonetică, întâlnită în Muntenia și Moldova, e considerat de L. Galdi un împrumut din gr. *τύφος*, încadrându-se între termenii medicali pătrunși în română în perioada fanariotă (cf. Galdi 1939: 63, 262). Varianta *tifus* întâlnită în Transilvania e un latinism intrat prin maghiară (magh. *tifusz*), iar *tif*, formă predominantă în Basarabia, a pătruns prin filieră rusă (rus. *муф*).

În dialectul aromân, *tifus* e atestat în graiul grămostean, în timp ce în graiul fărșerot și în cel pindean e ocurentă varianta *tif* °. Cuvântul e general răspândit, fiind slab concurat de *lângvare* și *măță* (ALRR I, harta 260).

SPITAL. ALRR. *Sinteză II*, harta 294. În categoria termenilor medicali pătrunși din greacă în română în perioada fanariotă intră și *spital* (< gr. *σπιτάλι*), atestat sub această formă în 1794 (cf. Galdi 1939: 255). La originea cuvântului grecesc, se află termenul latinesc *hospitale*, moștenit în limbile romanice occidentale (it. *ospitale*, fr. *hôpital* etc.). În română, *spital* e general răspândit. Alături de această formă, apare și *șpital*, termen pătruns din germană (germ. *Spital*). În dialectul aromân, termenul *spital* e atestat în graiul fărșerot vorbit în Albania (< alb. *spital*) și, izolat, în graiurile fărșerot (Căndrova, în Grecia, Nijopole, în R. Macedonia), grămostean (Deniscu, în Grecia) și gopeșean (Gopeș, în Macedonia). În graiurile dialectului aromân vorbite pe teritoriul Greciei, termenul este concurat de neologismul *noșocomi* °, iar pe teritoriul R. Macedonia și Bulgariei de *bólniță* (ALRR I, harta 249).

3. În ceea ce privește concordanțele semantice, menționăm, în primul rând cuvântul *urcior* (cu varianta *orzișor*) (ALRR. *Sinteză*, I, harta 55), cu răspândire aproape generală în limba română (vezi harta 7). La originea termenului se află

cuvântul lat. *hordeolus* (derivat diminutival de la *hordeum*). O formație de același tip este gr. *κριθαράκι* (derivat diminutival de la *κριθάρι*). Avem aici o veche concordanță, care s-a produs între latină și greacă. Același tip de formație o regăsim în fr. *orgelet*, derivat diminutival de la *orge*. În bulgară, *ečemik* înseamnă atât ‘urcior’, cât și ‘grăunte’. În *Dicționarul etimologic al limbii bulgare*, I, (Sofia, 1971), se precizează că, în ceea ce privește forma, *ečemik* amintește de raportul între fr. *orge* și *orgelet* (BER I 517, sv. ЕЧЕМИК), de unde rezultă că *ečemik* e un derivat diminutival de la un radical slav care nu avea sufixul *-ik* (vsl. *ječmьy). Această deducție e sprijinită de termenul din rusă ЯАЧМЕХЬ, formă nederivată, care semnifică ‘urcior; grăunte de orz’. Asocierea dintre grăuntele de orz și urcior se regăsește și în alte limbi, unde apar compuse de tipul germ. *Gerstenkorn* ‘urcior; [lit.] grăunte de orz’, termen compus din *Gerste* ‘orz’ și *Korn* ‘grăunte’.

În dialectul aromân vorbit în Grecia și în Albania sunt ocurenți ambii termeni: din latină și din greacă. Sunt atestați izolat *uhĚor*^o și *orĚ*^o, descendenți din lat. *hordeolus* și împrumutul din greacă, *κριθαράκι*, cu semnificația ‘urcior; [lit.] grăunte de orz’ (ALAR I, harta 46). Ei sunt concurați puternic de *fĚor*^o (variantă fonetică a lui *uhĚor*^o), *smiĚoc*^o, *bișor*^o. De asemenea, în localitatea Xirolivadi din Grecia (grai pindean), e atestat *gârnuĚor*^o, alt termen care are ambele sensuri: ‘urcior’ și ‘grăunte’.

Un termen general răspândit în română este și *cerul gurii* (ALRR. *Sinteză*, I, harta 88), care are în componență cuvântul *cer* (< lat. *caelum*), la fel ca gr. *ουρανίσκος* ‘cerul gurii’, derivat de la *ουρανός*. În dialectul aromân (ALAR I, harta 74), sunt atestați în graiul grămostean vorbit în Grecia *țerlu di la gîră* (Deniscu), *țerl^o-a gîrixi* (Nevesca); în graiul grabovean, vorbit în Albania: *țeru [a.] gîrixĚ*, în graiul fărșerot vorbit în Albania: *țeru [a.] gîrixĚ* (Cutali), *țeț^o di gîră* (Fearica), dar și *ουρανίσκος* cu arie compactă în Pind.

Amintim și alte concordante: *fetiță* ‘fată mică’ și ‘pupila ochiului’ (ALRR. *Sinteză*, I, harta 50), atestată în sudul țării, în graiul muntenesc și gr. *κόρη του ματιού*; *mijloc* (ALRR. *Sinteză*, I, harta 192, ȘALE; ALAR, harta 163 MIJLOC), cu sensurile ‘mijloc’ și ‘șale’, la fel ca gr. *μέση*. Termenul e atestat în dacoromână într-o arie largă în sudul și în centrul țării, fiind al doilea termen ca frecvență. În dialectul aromân formează o arie majoritară în graiul pindean (vorbit în Grecia) și în graiul grămostean (vorbit în Bulgaria). Semnalăm și confuzia care se face uneori între *față* (ALRR. *Sinteză*, I, harta 63) (harta 8) și *obraz* (ALRR. *Sinteză*, I, harta 70) ‘cheek, jowl’, la fel ca între gr. *πρόσωπο* și *φάτσα* (< it. *fazza*), într-o zonă situată, de asemenea, în sudul țării (harta 9). În dialectul aromân, confuzia se face între *făță* (arie compactă în graiul pindean, arie conservatoare), *prósup* (general răspândit în graiul grămostean) și *suráti/ făță / prósup* (graiul fărșerot vorbit în Albania și în Grecia).

4. Constatăm, în încheiere, că influența grecească a reprezentat o constantă în istoria limbii române. Ca limbă de cultură, greaca a fost, în aria balcanică, limba cu cea mai puternică influență.

Constatăm, de asemenea, că, alături, de elementele grecești cu răspândire generală în română, unele concordanțe se limitează la aria sudică. Această constatare e sprijinită de concordanțe din afara lexicului, de exemplu extinderea conjunctivului în defavoarea infinitivului în aria sudică a românei.

Observăm că influența greacă în dacoromână s-a realizat mai ales pe cale culturală, în timp ce în dialectul aromân s-a realizat prin contactul direct. Dialectul aromân, aflat în zona de contact cu greaca modernă, a fost influențat de aceasta. În dacoromână, influența limbii grecești moderne a cuprins în primul rând graiurile sudice (Muntenia) și estice (Moldova). În graiurile din vestul țării au pătruns elemente prin contacte comerciale.

BIBLIOGRAFIE

- Atlasul lingvistic al dialectului aromân (ALAR)* (autor: Nicolae Saramandu, editor Manuela Nevaci), Editura Academiei Române, București 2014.
- Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză (ALRR. Sinteză)*; coordonator: Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București, vol. I 2007 (colectiv de autori: Verginica Barbu Mititelu, Irina Floarea, Mihaela Mariana Morcov, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, Dana Mihaela Zamfir), vol. II 2012 (colectiv de autori: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana Mihaela Zamfir).
- Eugenio Coseriu, *Das Problems des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatin*, în vol. *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Darmstadt, 1978, p. 448–460.
- L. Gáldi, *Mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque Phanariotes*, Budapest, 1939.
- H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române, până în secolul al XV-lea*, București, 1966.
- Manuela Nevaci, *Identitatea prin limbă și „modele” lingvistice*, în volumul *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 72–76.
- Nicolae Saramandu, *Denumiri pentru ‘țeastă’ în dacoromână*, în „Fonetica și dialectologie”, XXVII, 2008, p. 45–66.
- Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Cartes linguistiques motivationelles. De l’ALE à l’AlIR et aux atlas linguistiques nationaux*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, LIII, nr. 1–2, 2008, p.78–90.

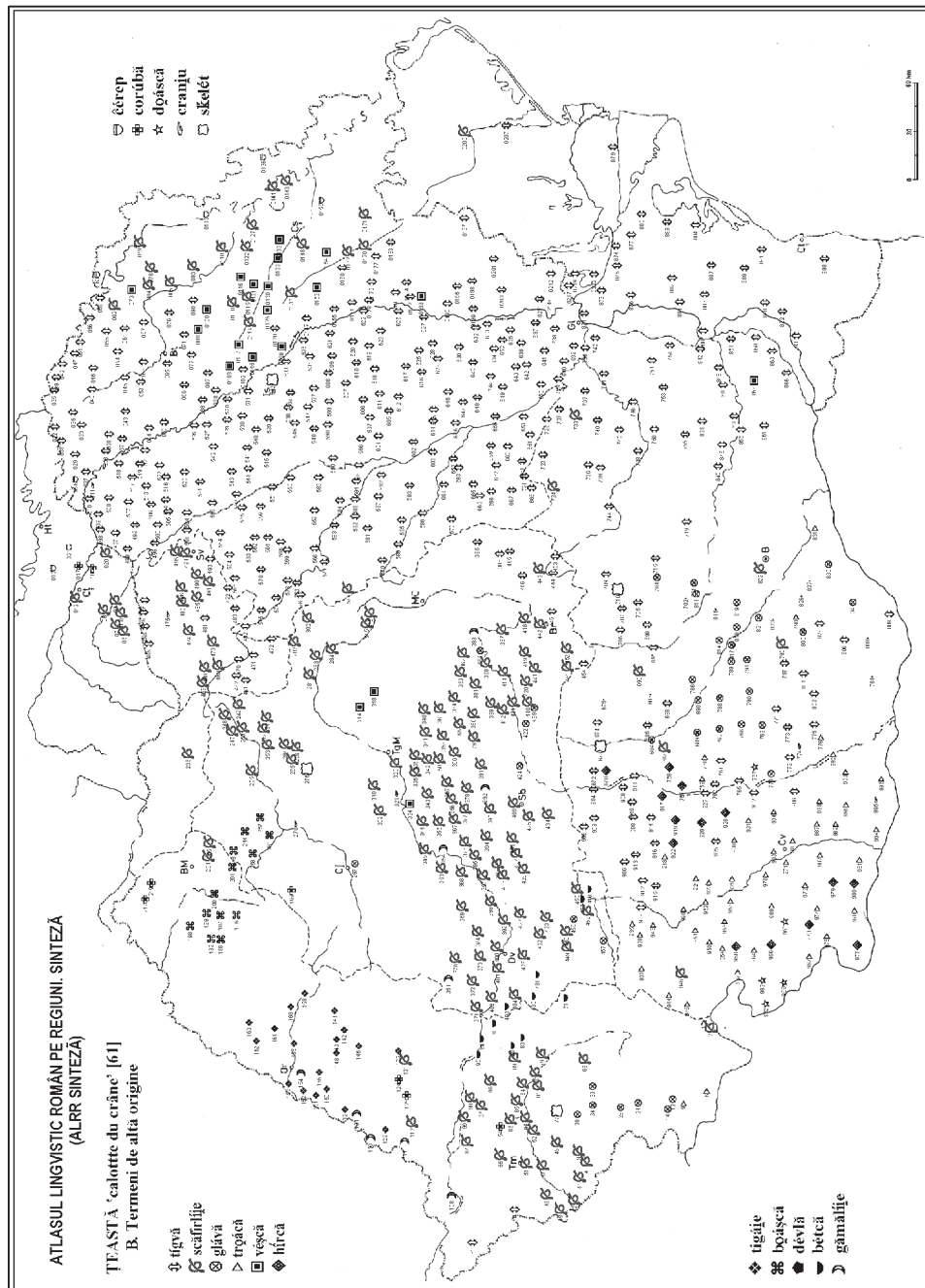
GREEK TERMS IN DACO-ROMANIAN SUB-DIALECTS AND IN AROMANIAN (BASED ON ALRR. SINTEZĂ AND ALAR)

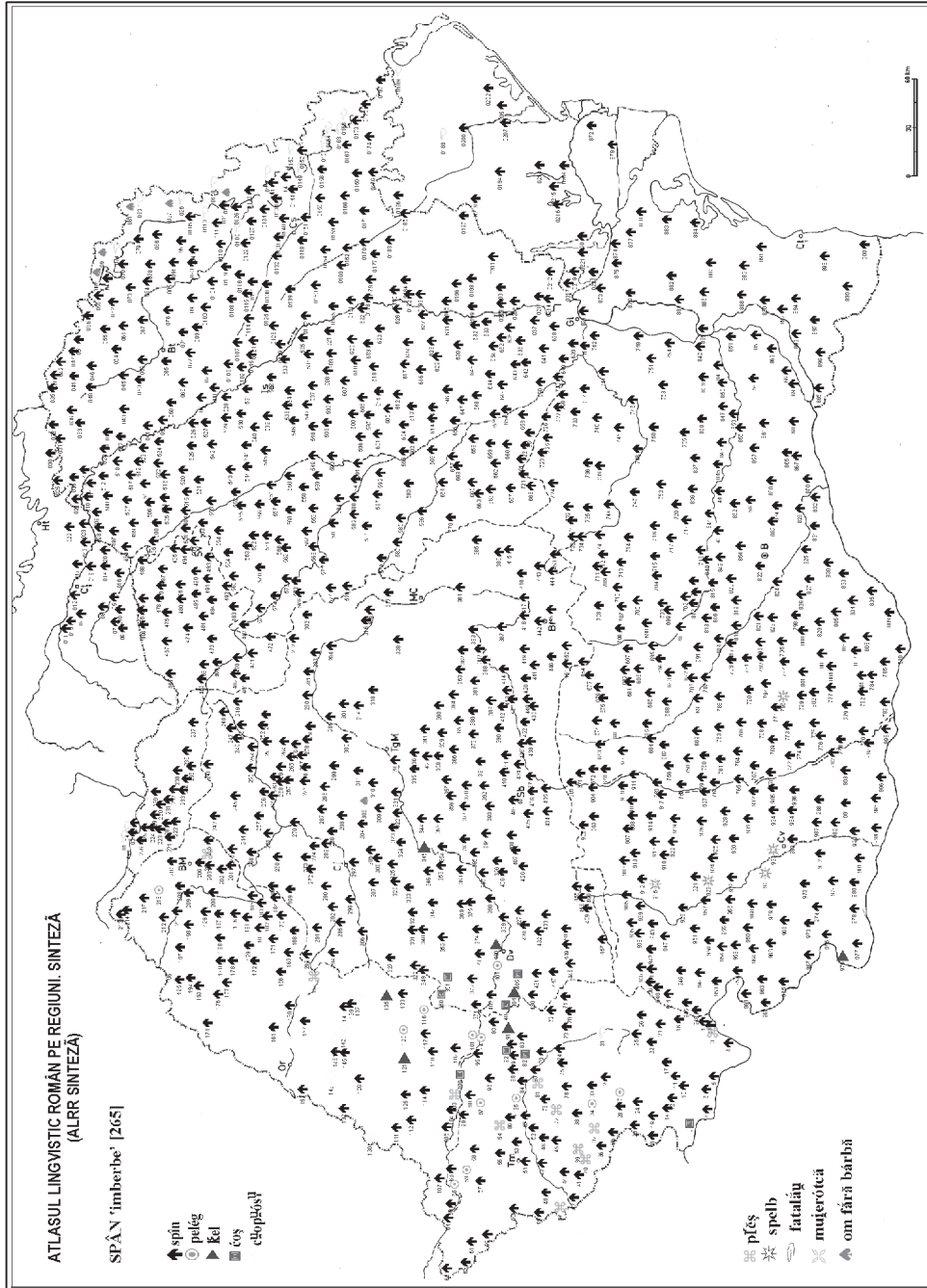
ABSTRACT

The Greek influence was a constant in the history of the Romanian language. As a language of culture, Greek was, in the Balkan area, the language with the strongest influence.

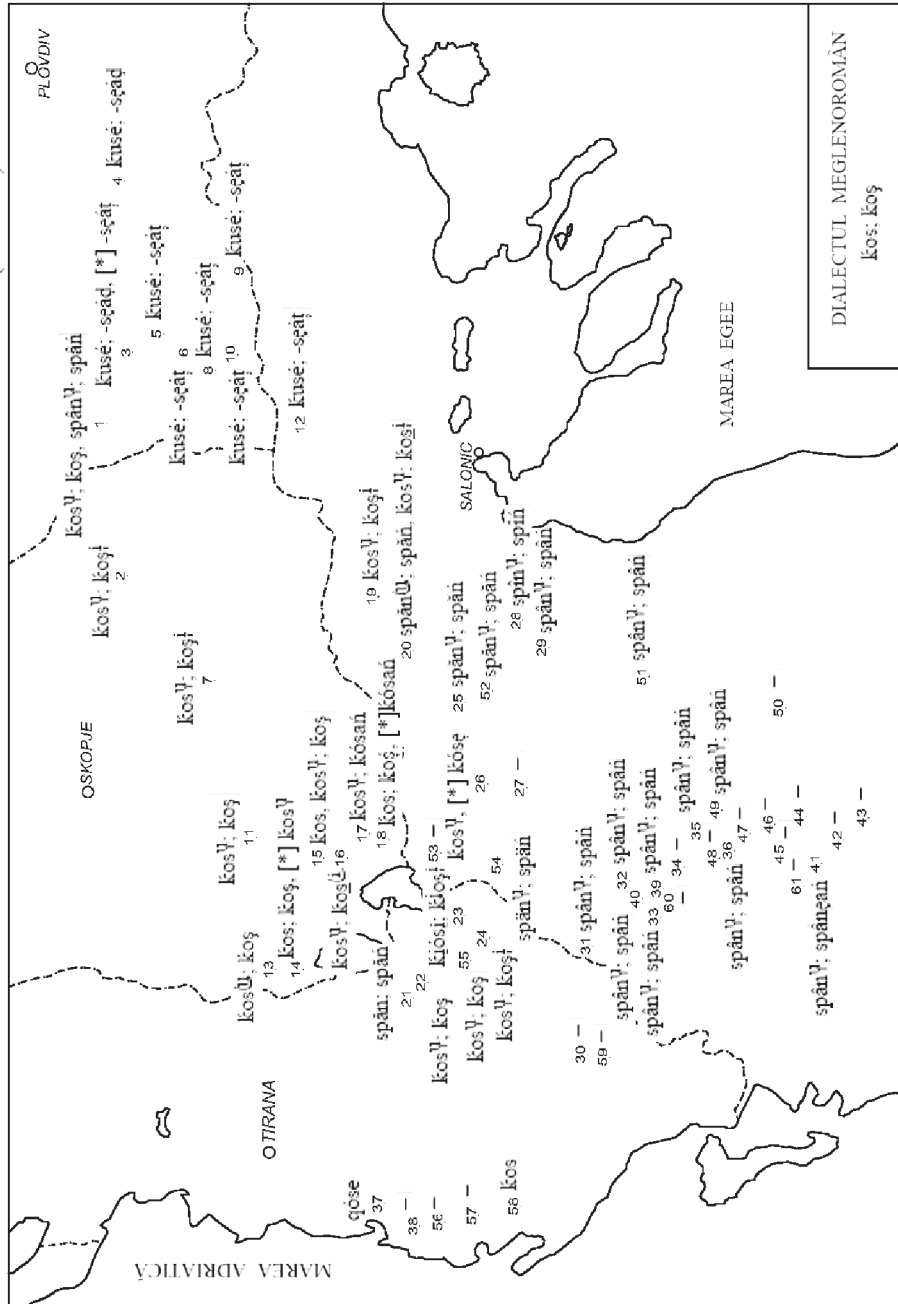
We also note that, along with the Greek elements having general spread/distribution in Romanian, some concordances/similarities are confined to the Southern area of the territory where Romanian is spoken. This finding is endorsed by concordances/similarities outside the vocabulary, such as the expansion of the conjunctive at the expense of the infinitive, which is specific for the Southern area of Romanian.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

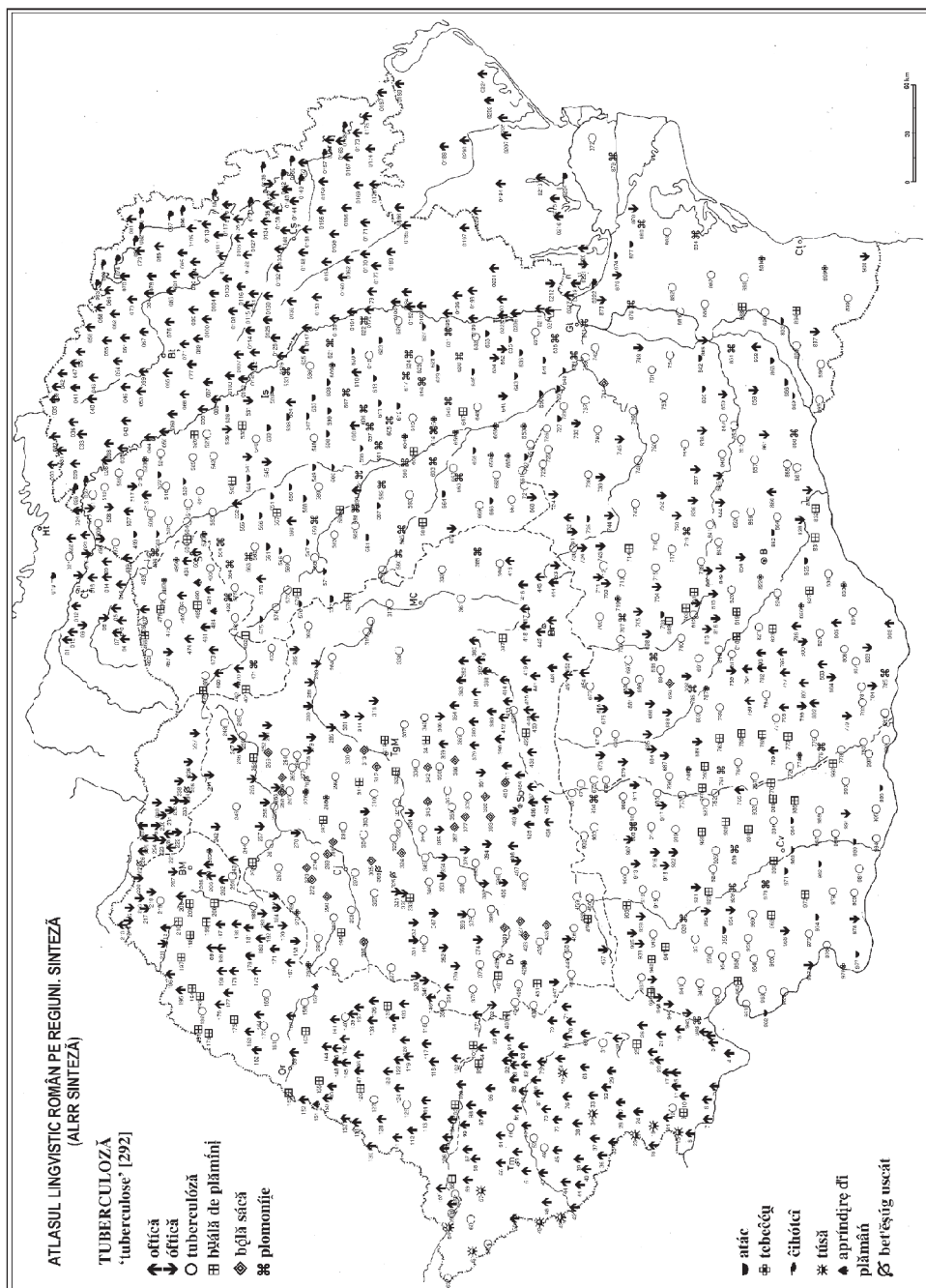

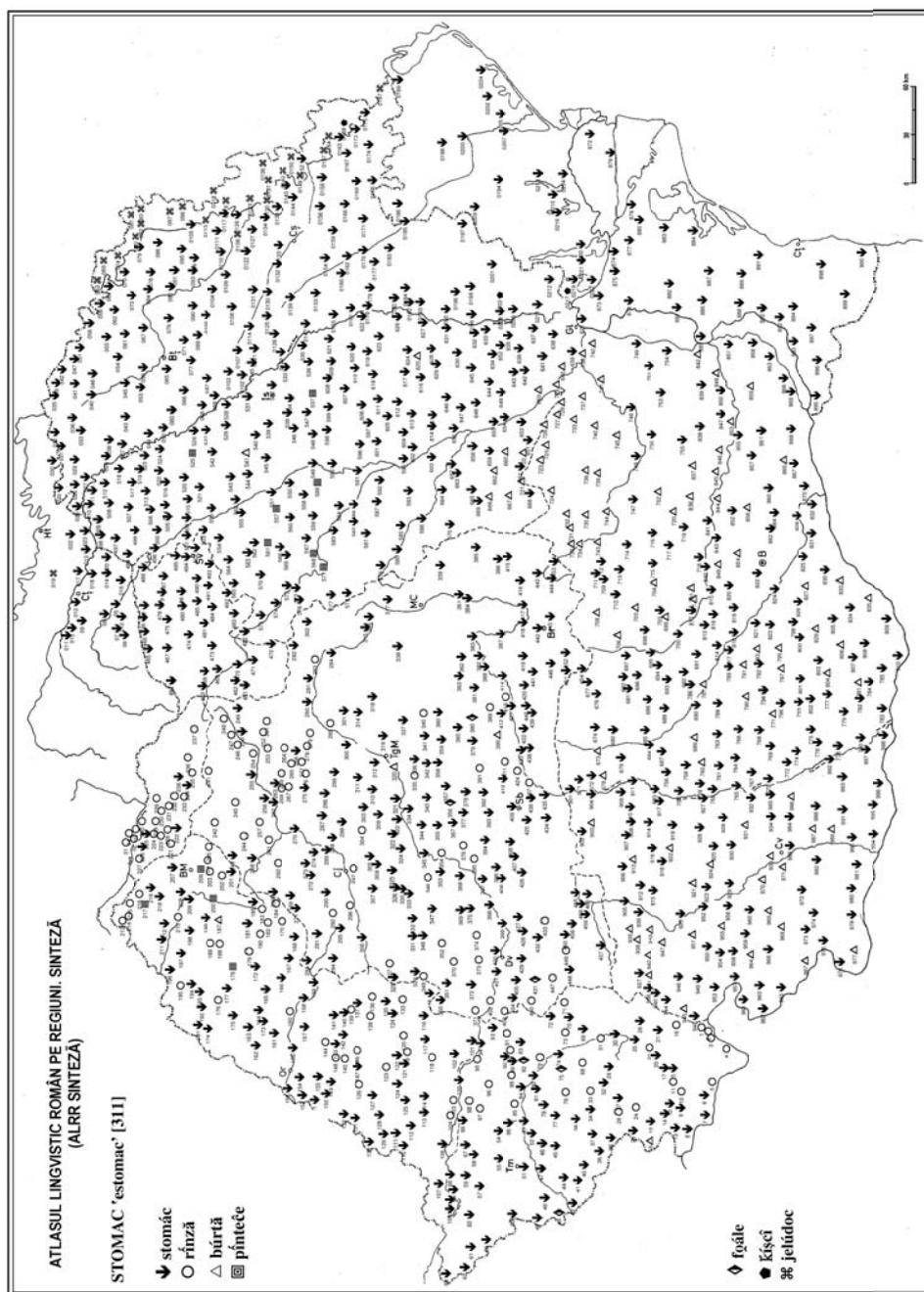
HARTA 128. SPÂN, pl. 'glabre, imberbe' [265]

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

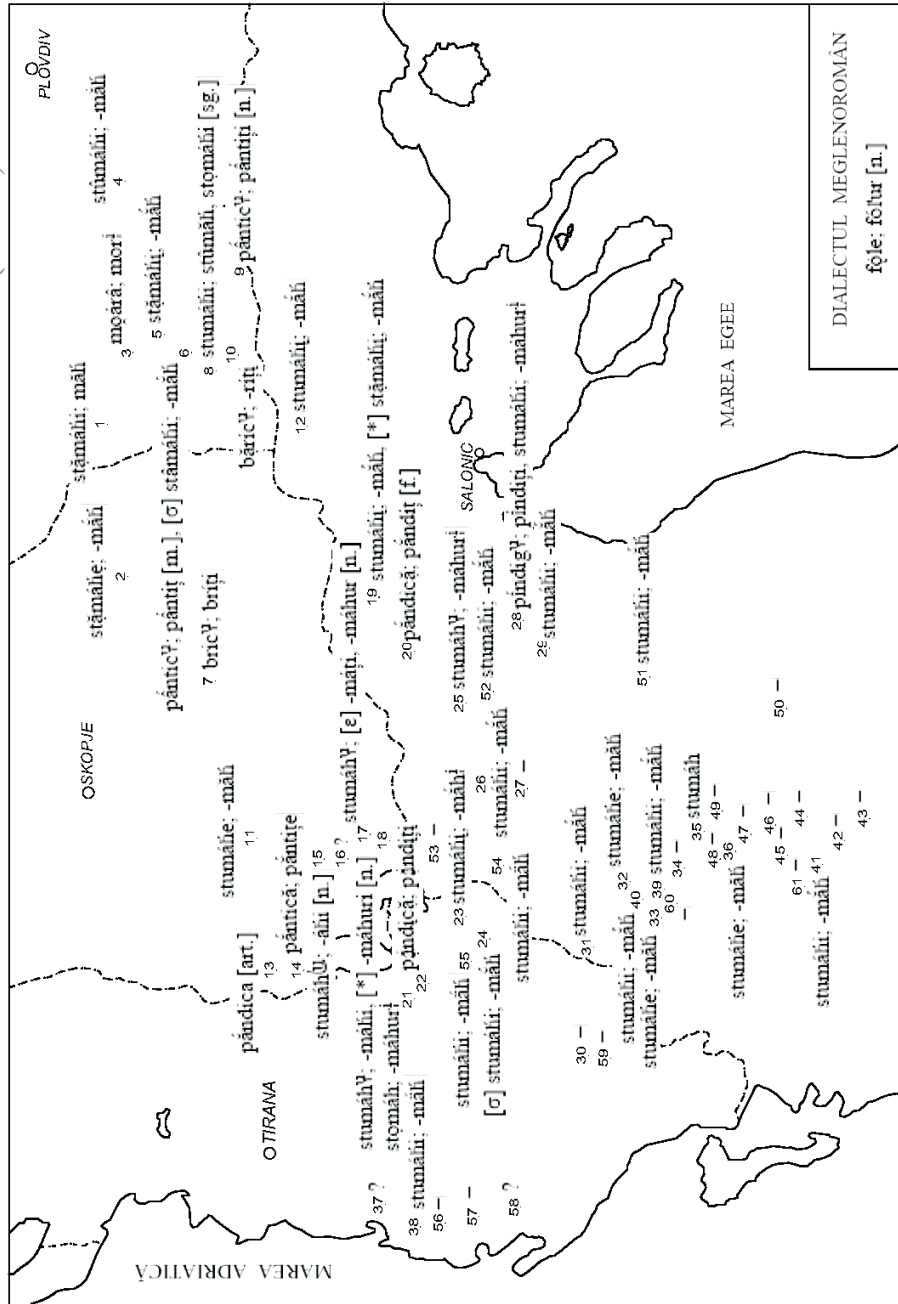

HARTA 151. PLĂMÂN, pl. [gest] 'poumon' [291]

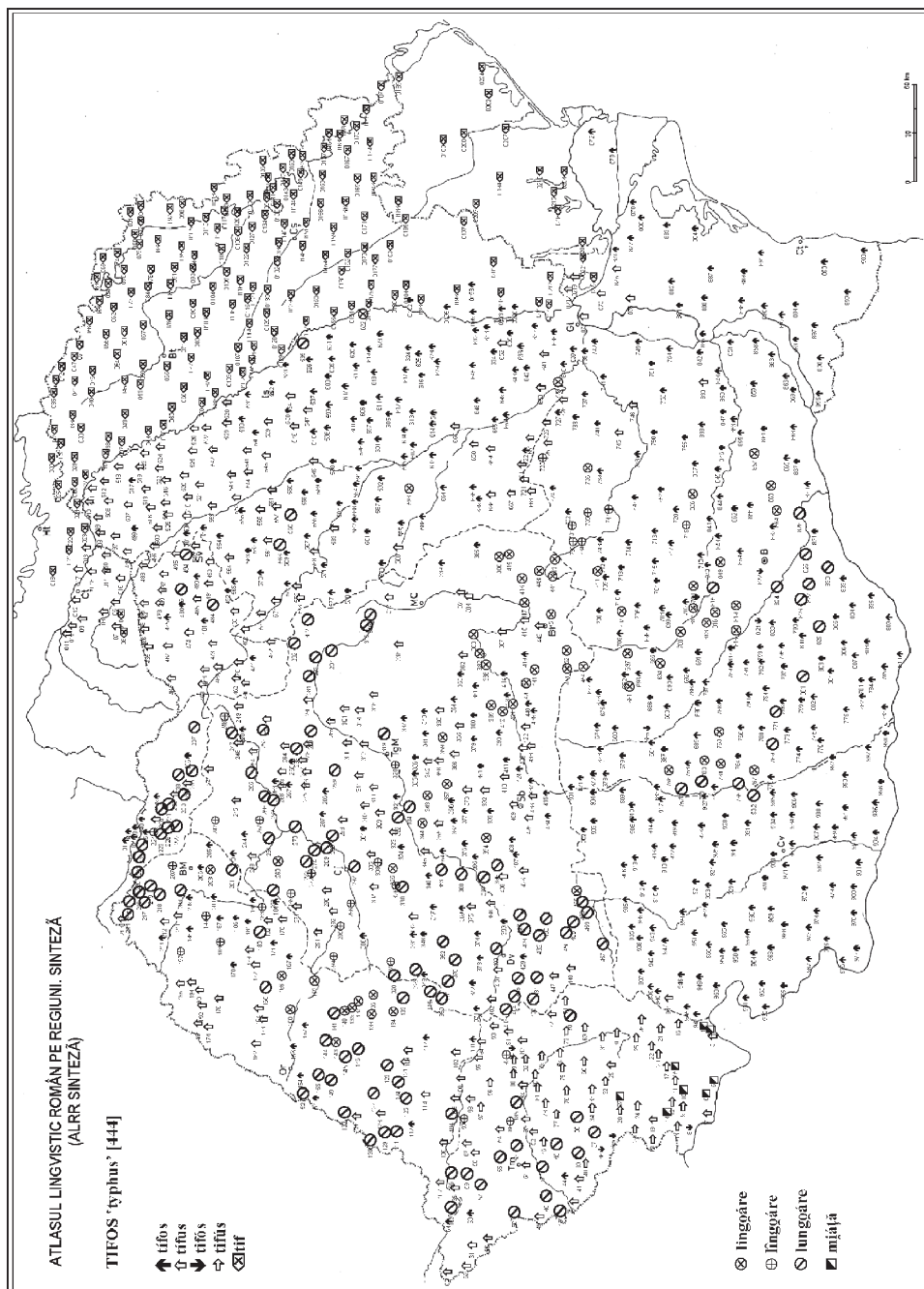

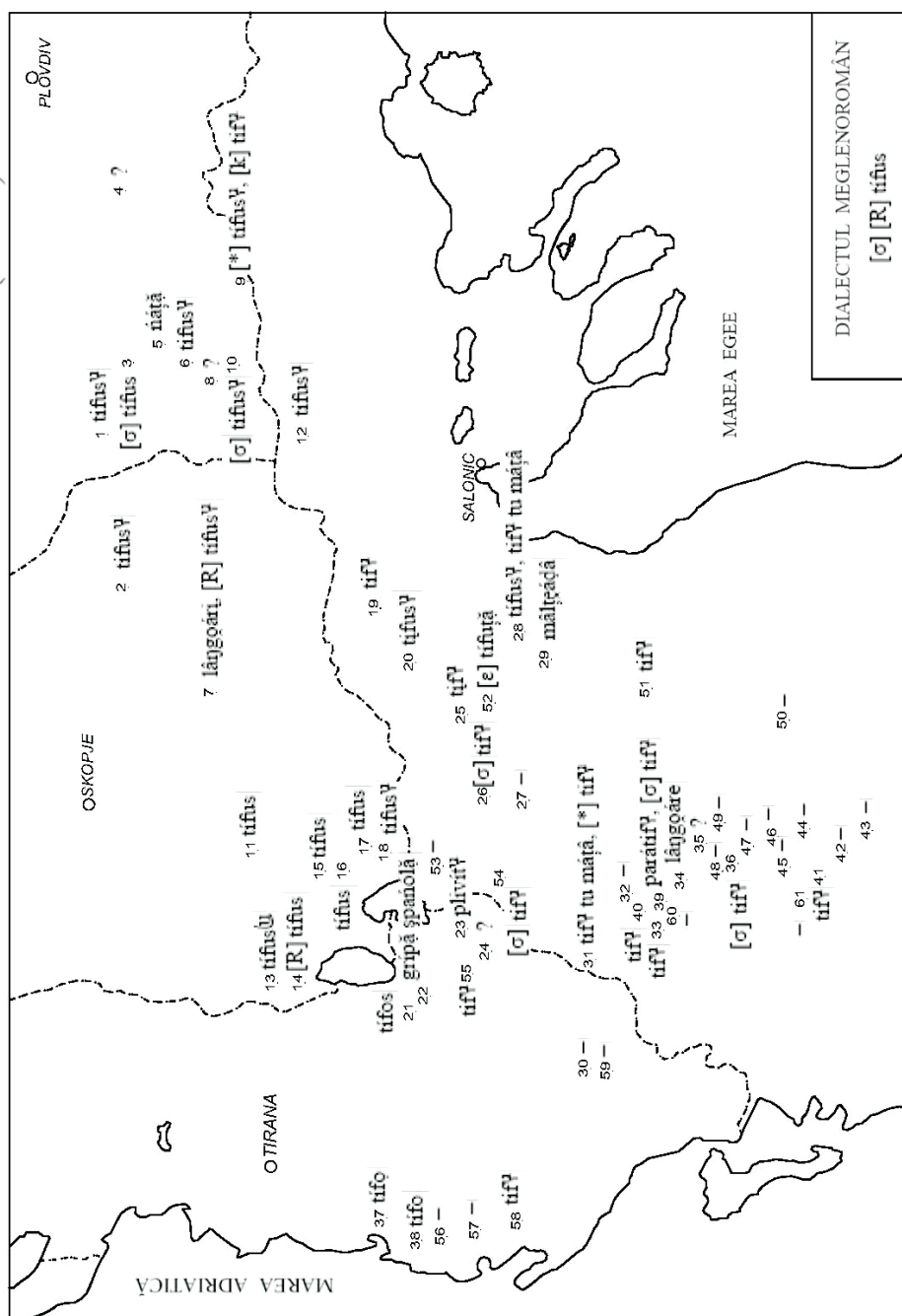
ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

HARTA.170. STOMAC, pl. 'estomac' [311]

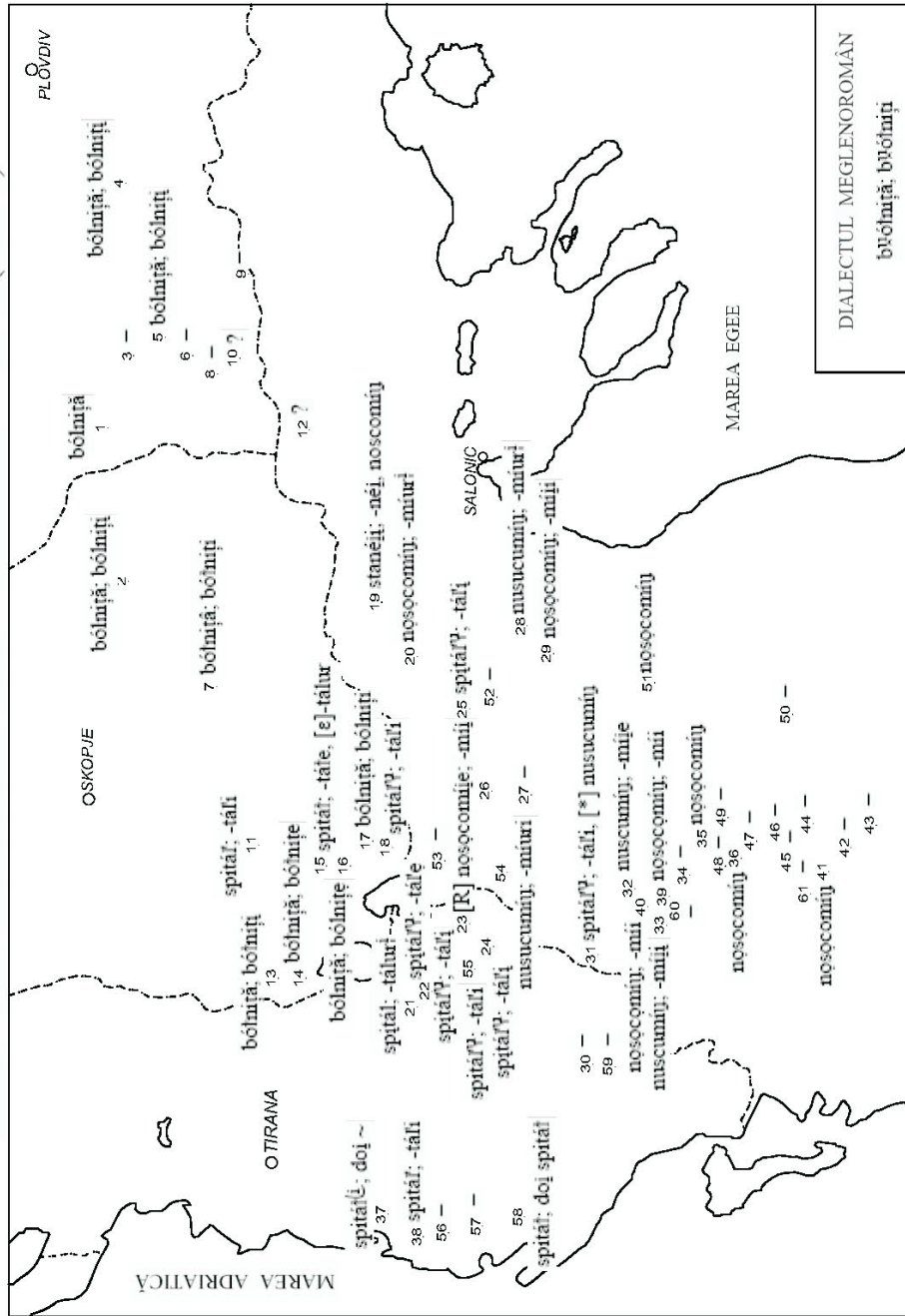

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

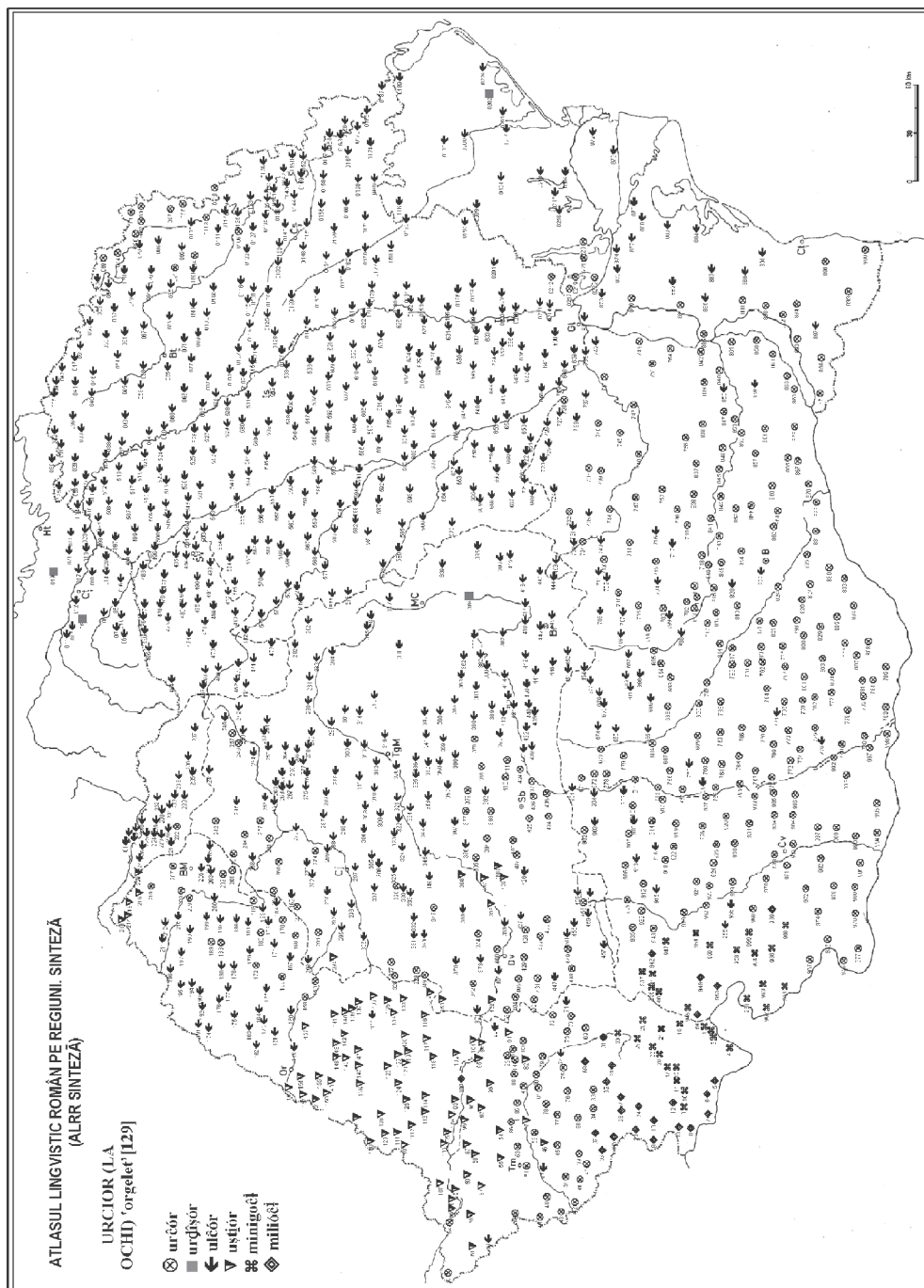
HARTA 260. TIFOS 'typhus' [444]

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

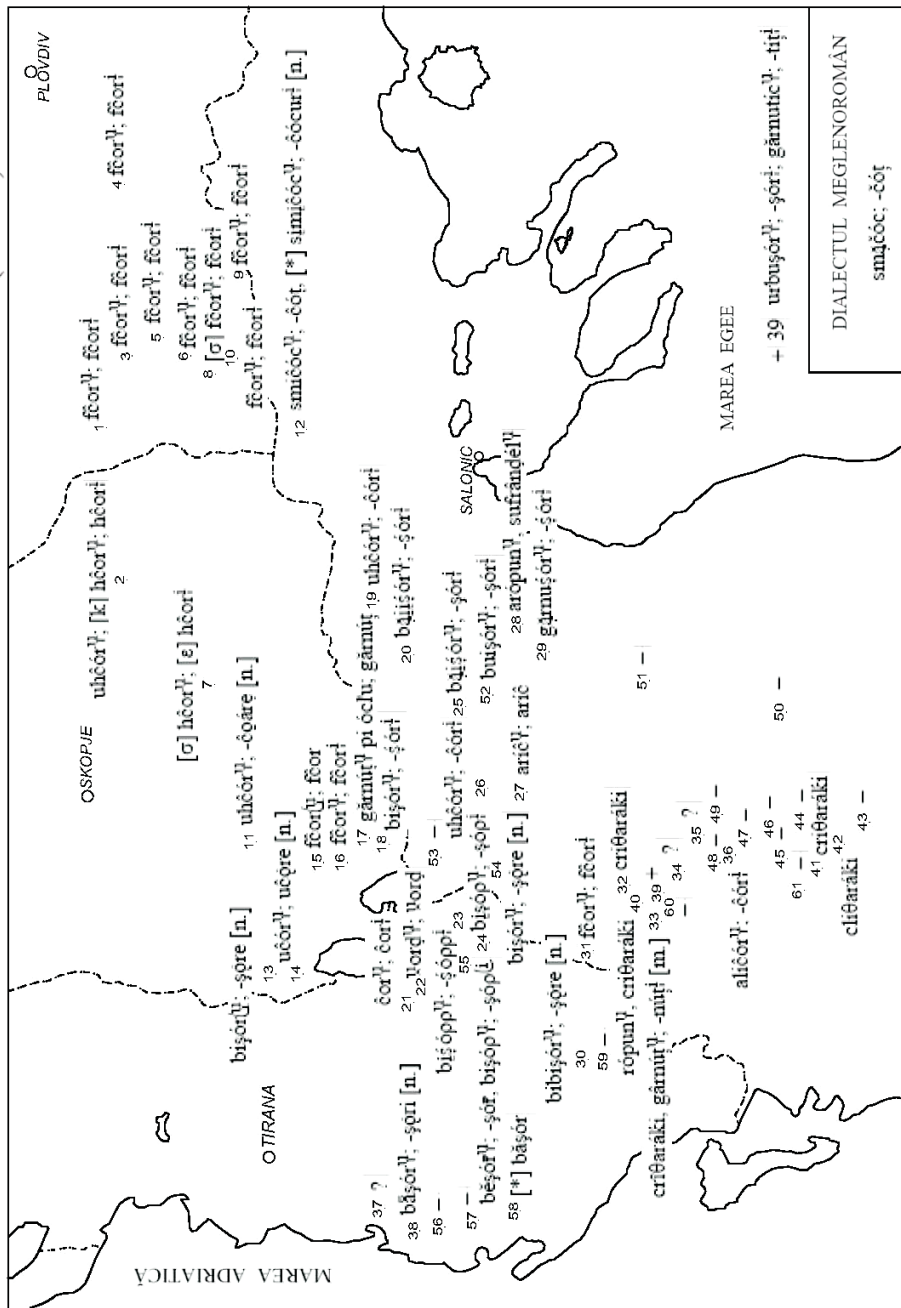

HARTA 249. SPITAL, pl. 'hópital' [432]

DIALECTUL MEGLENOROMÂN
bólniță; bólniț

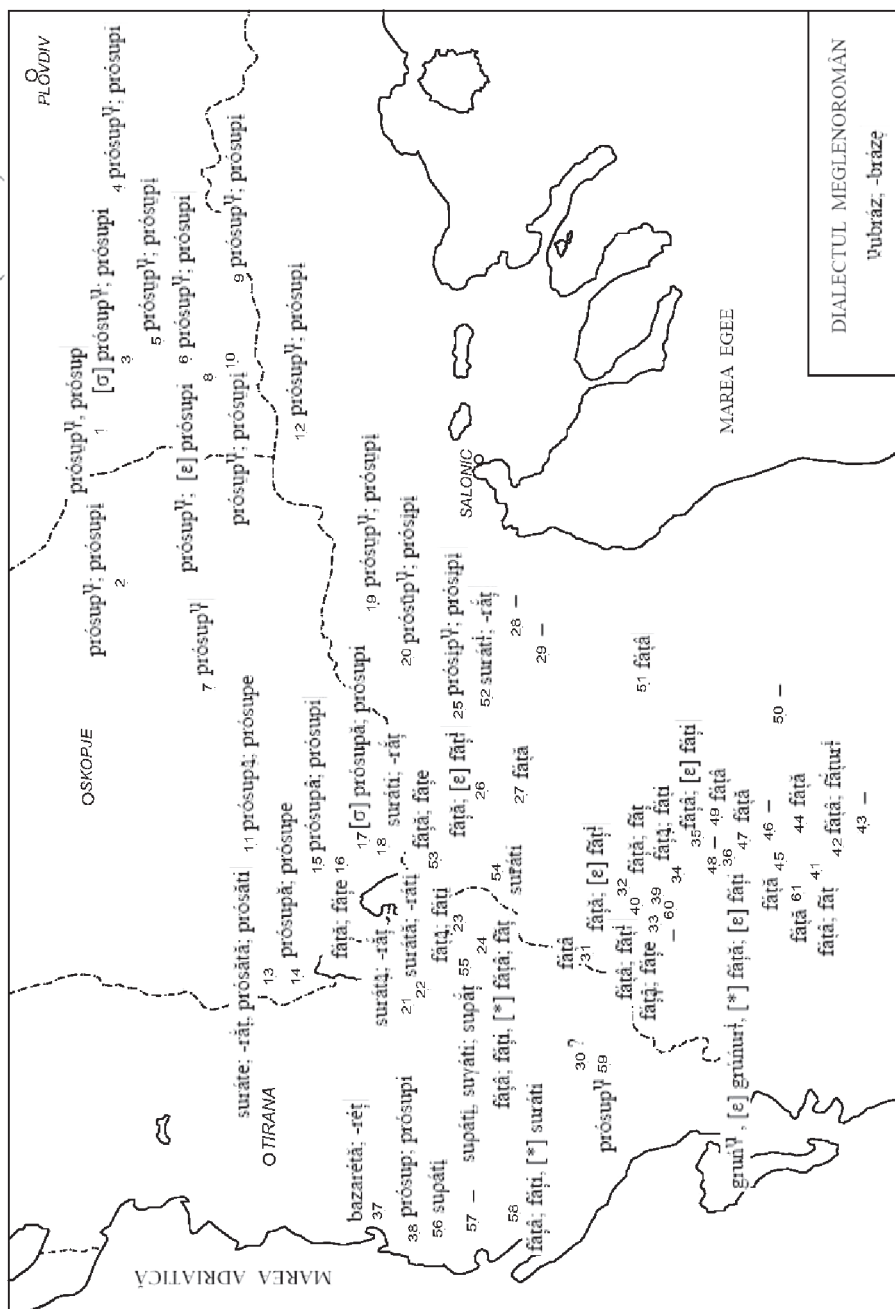

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

HARTA 46. URCIOR (L.A OCHD), pl. 'orçeliet' [129]

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN (ALAR)

HARTA 57. FAȚĂ, pl. [indic.] 'visage' [145]